Piyasanın görünmez eli devlet babaya tutunuyor

Serbest piyasa sınavda

Cengiz GÖLTAŞ
EMO Enerji Çalışma Grubu Üyesi

Dünyayı saran büyük krizin altında kalan ekonomik model, 1980'lerin başından itibaren aşama aşama ülkemizde de uygulanıyor. Türkiye ekonomisi, 20 yılı aşkın bu sürecin neredeyse yarısını krizlerle geçirdi. Özelleştirme ve serbestleştirme kavramlarıyla simgeleştirilebilecek yeni liberal politikaların derinleştirildiği, sermayenin hemen tüm isteklerine boyun eğildiği 2000'li yıllar, krizin süreklilik arz ettiği yıllar oldu.

ABD'de ortaya çıkan ve dünya ülkelerine yayılan son büyük kriz, serbest piyasa uygulamalarının sona erdirilmesi yönünde önemli bir sorgulamaya neden oldu. Buna bağlı olarak ülkemizde başta enerji sektörü olmak üzere devam etmekte olan özelleştirme ve serbestleştirme uygulamalarının nasıl bir yöne evrileceği, gündemin en önemli sorunlarından biri olacak görünüyor.

Yaşanan büyük kriz ve bu krizin **"aşılması"** için üretilen çözüm yolları, bugün dünyada egemen olan ekonomi politikalarının ne anlam ifade ettiğini de açıkça ortaya çıkarıyor. Kaçınılmaz çöküşe uğrayan şirketlerin kurtarılması için kamu kaynakları seferber ediliyor, ama sistemin asıl mağdurları olan milyonlarca insanı, içine düştüğü çöküntüden kurtaracak hiçbir adım atılmıyor. Aksine sistemin yürütülmesi uğruna harcanan fonlar, onların yoksulluğunu daha da artırıyor.

Kapitalist dünyayı saran kriz üzerine, serbest piyasa politikalarının ve kapitalizmin sonunun geldiği; güç dengelerinin değişerek, çok kutuplu bir dünyanın doğacağı yönünde yorumlara sıkça rastlıyoruz. Elbette kapitalizmin sonuna ilişkin çeşitli varsayımlarda bulunulabilir ya da sistemin devamından yana olanların bel bağladığı kurtarma operasyonları, krizin bu defa da atlatılmasını, hafifletilmesini sağlayabilir. Fakat asıl üzerinde durulması gereken husus, yaşanan krizin az ya da çok, öteden beri süreklilik gösteriyor olması ve serbest piyasa ekonomisinin iddia edildiği gibi **"serbest"** olmadığı, sermayenin sürekli olarak teşvikler, öncelik hakları verilmesi, zararlarının kamu bünyesine aktarılması gibi çok çeşitli kamu kaynaklarından yararlandırılarak var edilmesine yönelik politikalarla ayakta durabildiğidir.

Dünyayı saran büyük krizin altında kalan ekonomik model, 1980'lerin başından itibaren aşama aşama ülkemizde de uygulanıyor. Türkiye ekonomisi, 20 yılı aşkın bu sürecin neredeyse yarısını krizlerle geçirdi. Özelleştirme ve serbestleştirme kavramlarıyla simgeleştirilebilecek yeni liberal politikaların derinleştirildiği, sermayenin hemen tüm isteklerine boyun eğildiği 2000'li yıllar, krizin süreklilik arz ettiği yıllar oldu. Her krizin ardından kurtarma operasyonları ülkemizde de yaşandı. Etkinliği ekonomiye büyük zararlar veren şirketlere el konuldu.

Ülkemizin ekonomik geçmişine bakıldığında da her serbestleşme girişiminin yeni krizler doğurduğu ve bu girişimlerden vazgeçilerek, denetim ekonomisine geçildiğine tanık olundu. İlk olarak 1950'li yılların başında, bugün olduğu gibi Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası dayatmalarıyla başlatılan serbest piyasaya yönelik uygulamalar, 1954 yılında başlayan krizle geri dönüşü zorunlu kılmış ve devletin ekonomi üzerindeki etkinliğinin tekrar artırılmasıyla sonuçlanmıştı. İlerleyen yıllarda da, serbestleşme politikalarının yarattığı irili ufaklı birçok kriz yaşandı ve bunlardan 1978 yılında yaşanan krizin sonuçları 1980'lere ekonomik kargaşa ile girilmesine neden oldu.

Washington Mutabakatı

1970 ve 1980'li yıllar, tüm dünyada kapitalist sistemin büyük bunalımlar yaşadığı bir süreç oldu ve bu sorunlardan kurtuluş yolu olarak, IMF ve Dünya Bankası tarafından ABD merkezli geliştirilen bir dizi kararlar alındı. Esas olarak Güney Amerika ülkelerine dayatılan ve Washington Mutabakatı olarak anılan bu ekonomik program, dünyada uygulanan yeni liberal politikaların bel kemiğini oluşturdu. IMF ve Dünya Bankası ile girmiş olduğu borç sarmalıyla birlikte, yeni liberal politikaların baş uygulayıcıları arasında Türkiye de yerini aldı.

Ülkemizde de eksiksiz uygulamaya geçirilen yeni serbestleşme politikalarını şu başlıklar oluşturdu:

- Mali disiplin;
- Kamu harcamalarının başka alanlara kaydırılması;
- Sermaye kesiminden alınan vergilerin düşürülerek, sermaye birikimini artırmaya hizmet edecek vergi düzenlemeleri;
- Mali serbestleşme;
- Tek ve rekabetçi bir döviz kurunun kabul edilmesi;
- Dış ticaretin serbestleştirilmesi;
- Doğrudan yabancı yatırımlar önündeki engellerin kaldırılması;
- KİT'lerin özelleştirilmesi;
- Rekabet ve piyasaya giriş koşulları üzerindeki engellerin kaldırılması;
- Özellikle yabancı yatırımcıların sahip oldukları hisseler ve çeşitli imtiyazlar başta olmak üzere, mülkiyet haklarının güvence altına alınması.

Yeni Washington Mutabakatı

Washington Mutabakatı'nın çeşitli ülkelerde uygulanması, Güney Amerika ülkelerinde olduğu gibi, ülkemizde de derin ekonomik çatlamalara yol açtı ve 1990'lı yıllar yeni bunalımlarla geçti. Serbest piyasa politikaların uygulandığı ülkelerde, sermayenin sınırsız serbestliğinin yarattığı başıbozukluğun giderilmesi, yeni kurumsal düzenlemeleri şart koşuyordu. 1990'ların sonunda Yeni Washington Mutabakatı ya da Washington Mutabakatı Sonrası adı verilen politikalar gündeme getirildi. Yönetişim kavramı çerçevesinde, kurumsal yapıların yenilenmesi bu politikalarla hayatımıza girdi. Piyasaya açılan çeşitli sektörler üst kurullara teslim edilerek, doğrudan küresel sermayenin denetimine bırakılırken; ülkelerin kamusal organizasyonları parçalanarak, yerelleşme adı altında, kamusal denetim ve müdahaleden arındırılmış yeni rant alanları açıldı.

ABD tarafından dayatılan yeni liberal politikalara ilişkin yukarıdaki kavramlar, son 20 yılda en çok duyduğumuz kavramlar oldu. Yapısal uyum çerçevesinde küresel sermayenin bir parçası haline gelindi. Bugün

yaşanan büyük kriz, bir parçası olduğumuz küresel hikayenin krizidir. Ülkemizde özelleştirme, serbestleşme uygulamalarına maruz kalan bütün sektörlerin krizidir. Örneğin, bankacılık sektörünün, enerji sektörünün dayandığı ekonomik felsefenin krizidir. Dolayısıyla bu krizin, bizim dışımızda, uzaktaki bir ülkenin krizi olarak değerlendirilmesi; bizi ne zaman ve ne kadar etkileyeceği sorularının ortaya atılması anlamsız kalıyor.

Enerji sektörüne teşvik ve kamu zararları

Bugün ABD'de batan şirketlerin kurtarılması için yapılan devlet müdahaleleri, son 15 yıldır bizim ülkemizde de yaşanıyor. En çok bilinen ve paylaşılan, bankacılık sektöründeki 50 milyar dolar civarındaki kamusal kurtarma ve borç üstlenme operasyonlarının yanında, diğer sektörlerde de az ya da çok benzer kamusal zararlar oluştu. Elektrik enerjisi alanında kamunun finansman sorunundan bahsedilerek sektörün tamamen serbestleşmesi sürecinde, Yap-İşlet-Devret, Yap-İşlet, işletme hakkı devri, ÇEAŞ, KEPEZ, AKTAŞ ve tahkim uygulamaları nedeniyle kamunun üstlenmiş olduğu ve kamuoyunca tespit edilebilen yük 10 milyar dolar civarına ulaştı. Serbest piyasanın yarattığı sınırsız olanaklardan yararlanan ve Türkiye'nin ilk enerji özelleştirmeleri olan AKTAŞ, ÇEAŞ ve KEPEZ'in enerji sektörü üzerinde yarattığı olumsuzluklar nedeniyle, 2001-2002 yıllarında imtiyaz haklarının sona erdirilmesi zorunluluğu doğdu. Yap-İşlet ve Yap-İşlet-Devret yöntemiyle yapılan pek çok elektrik üretim santralından kaynaklanan kamu zararlarından, tahkim anlaşmaları nedeniyle kurtulmak olanağı bulunamadı. Bugün için 20 milyar doların üzerinde tahkim davası tehdidi, enerji yöneticilerinin en önemli sorun alanlarından birini teşkil ediyor.

2006 yılının temmuz ayı başında serbest elektrik üreticilerinin direnişi nedeniyle, ülkemizin batısında bulunan 13 ilde 6 saat elektrik kesintisi yaşanmasının ardından, özel sektörün istekleri yerine getirilerek, 1 Ağustos 2006 tarihinde dengeleme ve uzlaştırmaya dayalı karaborsa sistemi devreye sokuldu. Bu tarihten itibaren elektrik enerjisi fiyatlarında fahiş artışlar yaşanmaya başladı ve bu yılın içerisinde yapılan artışlar yüzde 65 oranına ulaştı. Son olarak 9 Temmuz 2008 tarih ve 5784 sayılı Yasa ile elektrik enerjisi alanında yatırım yapacak şirketlere devletin alım garantisi getirmesi, çeşitli vergi indirimleri uygulanması, mera ve orman alanlarının enerji şirketlerine açılması, enerji fonundan kullandıkları kredilerin faizlerinin silinmesi gibi pek çok teşvik getirildi. Böylece piyasanın görünmez elinin çözeceği iddia edilen sorunlara, bir kez daha devlet baba müdahale ediyor. Ama bu kez yapılan babalık, sosyal devletin yurttaşlarına uzattığı el değil, sermayenin nemalandırılmasına uzanan el şeklinde gelişiyor.

Bir yandan devletin ekonomik etkinliğinin küçültülmesi adına kamu hizmeti alanları özelleştirilirken, diğer yandan sermayeye sürekli teşvikler sunuluyor. Çünkü serbest piyasa başka türlü yürümüyor. Sermaye teşvik istiyor. Batınca kurtarılmak istiyor. Kamu kaynaklarının kamuya hizmet için sunulması ayıplanırken, sermayeye teşvik olarak sunulması alkış alıyor.

Serbestleşme süreciyle birlikte enerji alanına yatırım yapması beklenen özel sektör, kendisine sunulan bütün kamusal olanak ve teşviklere rağmen, ülkeyi bir elektrik enerjisi arz sıkıntısına sokacak ölçüde, yatırımlardan uzak durdu. Böylece içinde bulunduğumuz büyük kriz dönemine, elektrik enerjisi arz sorunuyla girilmiş oldu. Geçtiğimiz yıllarda yapılmayan/yapılamayan enerji yatırımlarının, finansman sorunları nedeniyle tamamen ortada kalması riski bulunuyor.

Sosyal devletin işlevi ise sivil topluma havale ediliyor. Liberal politikaların toplumda yarattığı tahribatın, toplumun kendi içerisindeki dayanışma organizasyonlarıyla çözülmesi teşvik ediliyor. Bu durumun en belirgin örneği de ülkemizde yaşanıyor. Bugün iktidarda olan anlayış, bir yandan kamunun sosyal yanını törpülerken, diğer yandan Deniz Feneri örneğinde olduğu gibi, pek çok oluşumla yoksul halkı, kendilerine minnet duyuracak yardımlarla idare ediyor. Son aylarda enerji fiyatlarındaki fahiş yükselişle birlikte soba satışlarında da gözlenen artış, yoksul kesimin, kendilerine dağıtılan kömüre daha bağımlı hale geldiğini gösteriyor. Ancak çeşitli yolsuzluklarla da malul olan bu çarkın uzun süre devam ettirilemeyeceği de görülüyor.

Enerji yatırımları ortada mı kalacak?

Serbestleşme süreciyle birlikte enerji alanına yatırım yapması beklenen özel sektör, kendisine sunulan bütün kamusal olanak ve teşviklere rağmen, ülkeyi bir elektrik enerjisi arz sıkıntısına sokacak ölçüde, yatırımlardan uzak durdu. Böylece içinde bulunduğumuz büyük kriz dönemine, elektrik enerjisi arz sorunuyla girilmiş oldu. Geçtiğimiz yıllarda yapılmayan/yapılamayan enerji yatırımlarının, finansman sorunları nedeniyle tamamen ortada kalması riski bulunuyor.

Özelleştirmeler durdurulmalı

Yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin gündemde olan krizle sınavının, serbest piyasa uygulamalarını ne kadar sorgulayacağıyla bağlantılı olacağını gösteriyor. Yaşanan krizle birlikte bütün dünyada bu sorgulamanın başladığı görülüyor ve Washington Mutabakatı'nın çöktüğü yorumları yapılıyor. Krizin ülkemize ne zaman geleceği ve etkisinin ne olacağından çok, dünyadaki bu sorgulamanın ülkemize ne zaman yansıyacağı ve ne kadar dikkate alınacağı sorusu daha da önem kazanıyor. Bugüne kadar serbestleşmenin zorunlu bir politika olarak ele alındığı uygulamalardan vazgeçilerek, kamusal çözümlerin ön plana geçtiği yeni bir döneme girilmesi bekleniyor. Dünyadaki uygulamalarla birlikte ülkemizde de zorunluluk arz edecek bu gelişme, mevcut özelleştirme-serbestleştirme çalışmalarının acil olarak gözden geçirilmesini gerektiriyor. Serbest piyasa uygulamalarının sorgulanması, halen devam etmekte olan ve bir takvime bağlı olarak önümüzdeki süreçte yoğunlaşarak artması beklenen elektrik dağıtım ve üretim alanındaki özelleştirmeleri de yakından ilgilendiriyor. Yeni liberal politikaların çöküntüye uğramış olmasının getireceği kamusal ağırlıklı ekonomik gereklilikler ile ülkemizin içinde bulunduğu arz güvenliği açmazı ve krizin bir sonucu olarak yaşanacak finansman sorunları, enerji sektöründe de kamusal açılımları zorlayacak. Böyle bir karar sürecinin ardından, özel sektöre devredilmiş dağıtım ağları ve üretim santrallarının, yeni hukuki ve ekonomik sorunları beraberinde getireceği beklenmelidir. Dolayısıyla krizden en az etkilenmenin ilk adımı, özelleştirmelerin durdurulması olarak görünüyor. Petrol, doğalgaz ve elektrik gibi toplumun temel ihtiyaçlarının, yeni bir strateji çerçevesinde, kamusal sorumluluk ve anlayışla ele alınacağı yeni bir dönemin başlatılması gerekiyor.

1980'li yılların başından itibaren, ABD merkezli olarak tüm ülkelere olduğu gibi Türkiye'ye de dayatılan ve artık çöküşe geçmiş olan serbest piyasa uygulamalarından geri dönülmelidir. Yeni liberal ekonominin sürdürülebilir olduğu, krizin çeşitli desteklemelerle atlatılabileceği düşünülse dahi, bu uygulamaların sermaye kesimi dışında hiçbir kesimin yararına olmadığı da biliniyor. Enerji ve gıda başta olmak üzere pek çok mal ve hizmetin pahalılaşması, insanların bu temel gereksinimlere ulaşmasını giderek daha fazla engelliyor. Küresel adalet ve barış isteyen, sosyal devletin yok edilmesine karşı çıkan, özelleştirmelerin durdurulmasını talep eden kesimler bu politikalardan vazgeçilmesi için öteden beri mücadele ediyorlar ve önemli bir muhalefet gelişiyor. Bugün yaşanan krizin büyüklüğü ve yaygınlığı, sosyal adalet mücadelesi verenlerin taleplerinin haklılığını ortaya çıkardığı gibi, toplumsal muhalefetin artması eğilimini de beraberinde getiriyor.

Şimdi dünya ölçeğinde bu krizden çıkışın faturasını her yerde yine emekçiler ödeyecek. Ülkemizde tarımdan enerjiye, ulaşımdan eğitim ve sağlığa kadar hemen her alanda devam eden liberal politikalara karşı daha güçlü karşı çıkmak ve değiştirmek üzere toplumsal direniş cephelerinin - Özelleştirme Karşıtı Platform vb- güçlendirilmesinden başka çıkış görünmüyor. Ülkemizin özellikle enerji alanında içine düşürüldüğü kaostan çıkabilmesi, AKP'nin teslimiyetçi politikaları ile dünya ölçeğinde en pahalı elektriği kullanmak zorunda bırakılan yurttaşların seslerini yükseltmesi, başka bir deyişle planlama ve kamusal denetim ile enerjinin sosyal boyutunu kavrayan emekten yana yeni bir siyasi iradenin enerji yönetimine egemen kılınması ile mümkün görünüyor. ■

Tayfun Akgül